

Skupni nalaz novca i nakita 3. stoljeća iz Bušetine kraj Virovitice

Za prva četiri stoljeća naše ere skupni nalazi novca u Podravini nisu osobito česti. Jedino su brojnije ostave keltskog novca s kraja 1. st. pr. n. e. i poč. 1. st. n. e. (Banjšćina, Đurđevac, Kozarevac, Križovljan)¹ i ostave druge pol. 3. st. n. e. (Bartolovec, Bušetina, Otrovanec, Petrijanec, Pitomača, Virje).² Među ovima, posebno se ističu nalazi iz Petrijanca kod Varaždina³ i Bušetine kod Virovitice.⁴ Obje ostave, nađene u 19. st., sadrže zlatni, odnosno zlatni i srebrni novac, te zlatni nakit.

Krajem 1873. godine, prilikom kopanja propka između Bušetine i Gradeca, nađen je »pun lonac raznovrsnih rimskih novaca... osim toga lonca s nekom glavom, i jedan prsten«. Čak 173 komada novca dopalo je kroz ruke nekog Bušetinca gvardijanu Jerolimu Horvatu, dok se ostalo raspršilo. Lonac koji je zbog svog ukrasa bio posebno zanimljiv odnesen je u Mađarsku i ondje prodan. Ovim podacima izvijestio je Šimu Ljubića tadašnjeg ravnatelja Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu (danas Arheološki muzej — AMŽ), virovitički povjerenik Stjepan Basariček. Poticaj koji je s Ljubićeve strane uslijedio potaknuo je Basaričeka da nastavi voditi brigu o skupnom nalazu. Tako se saznalo da je vlastelinski upravitelj imanja kneza Schaumburg Lippea došao u posjed nekih od najvrednijih predmeta. Iz pisma koje je Basariček uputio Narodnom zemaljskom muzeju 8. siječnja 1874. godine vidi se da su nalazi prikupljeni od dvije stranke (ne navodi se u kolikom broju) i upućeni na proučavanje Šimi Ljubiću. Sačuvan je jedino popis predmeta kneza Schaumburg Lippea:

- 1 zlatnik (COH¹, 607-615)
- 8 srebrnih novaca (3 identificirana: 1 Saloina i 2 Filipa I)
- 1 kamej (Meduzina glava, gruba izrada)
- 1 prsten
- 1 lanac (novovjeki)

Sudbinu ovih nalaza trebalo je riješiti pismo Š. Ljubića naslovljeno na kneza Schaumburg Lippea s molbom da se ti predmeti poklone Narodnom muzeju. Poklon je doista i učinjen dopisom vlastelinskog upravitelja Koppa (Arh. 1665/2. travnja 1874. godine).

Basariček je 26. veljače 1874. godine obavijestio Ljubića o okolnostima nalaza. Mjesto gdje je ostava nađena udaljeno je od Bušetine dvadesetak minuta hoda, na malo uzvišenom području. Tu se nalazila bara isušena 60-tih godina 19. st. Novac je nađen u posudi »uskog grla« na dubini od »2 stope« (50-60 cm) okružen opekam i »prepečenim materijalom sličnim kovačkoj varenici«. Srebrnog novca moglo je biti oko 200 komada, dok su u ostavi bila i dva zlatnika. Zanimljiv je i podatak, da se u tradiciji stanovnika spominje »rimska cesta« i da su je »ljudi više puta izoravali«.

O broju novca što je preko Basaričeka upućen Ljubiću od strane gvardijana Horvata, u arhivskim podacima nema nikakvih vijesti. Istina, postoji još jedna kratka nota s popisom rimskih vladara od Gordijana-Salonina. Taj se podatak zacijelo odnosi na novac upućen u muzej, ali je teško za povjerovati da obuhvaća i sastav ostave. Š. Ljubić je 1890. godine objelodanio »Popis arheološkog odjela Nar. zem. muzeja u Zagrebu«, gdje je donio sastav »numizmatičke sбирke od najstarijeg vremena do cara Dioklecijana«. Taj popis jedina je mogućnost da se sastav ostave identificira kroz usporedbu arhivskih podataka i inventarske knjige numizmatičkog odjela. Uz pojedine primjerke novca publiciranog na spomenutom mjestu nalazimo opasku — »nađen u Virovitici — darovao knez Schaumburg-Lippe«, »iz našašća u Virovitici«, »iz nalaska u Virovitici« ili »iz funda u Virovitici«. Ukupan broj tako označenog novca iznosi 30 komada, među kojima je dosta denara, nešto antoninijana i 1 zlatnik. Kao Lippeov poklon mogu se identificirati četiri primjerka (3 antoninijana i 1 zlatnik), dok ostale ne preostaje drugo već da ih se smatra poklonom gvardijana Jerolima Horvata.

Ostavi iz Bušetine pripada svega 30, od približno 200 primjeraka novca, a to je tek negdje oko 15 posto cjelokupnog nalaza (Tab. I, 1-20; II, 21-30). Novac kovan u Rimu daleko je najbrojniji (83, 33 posto), dok Viminaciju (tek od Valerijanove ere) i Antiohiji (od Filipove ere) pripada 6,67 posto, odnosno 10 posto sačuvanog novca. Ostava započinje denarom Domicijana kovanim 79. godine, a okončava se Galijenovim

antoninijanom 4. antiohijske (LAETITIA AVGG — RIC, 441) i 6. viminacijske emisije (GERMANICVS MAXIMVS — RIC, 382). Za dataciju nalaza svakako je važniji ovaj drugi, jer pripada posljednjoj emisiji kovnice u Viminaciju čija je produkcija trajala od 257. do sredine 258. godine.⁵ U međurječju Save i Drave, istom vremenskom odsjeku pripadaju svega dva skupna nalaza — ostava iz Otrovanca kod Pitomače i ostava Garčin II kod Slavenskog Broda, dok su 259/260. god. nastale ostave iz Podvornice i Kurilovca kod Velike Gorice, Repušnica kod Kutine i još jedna ostava s nesigurnim nalazištem (»ex. coll. Ivanac».⁶

Svi navedeni skupni nalazi pripadaju razdoblju 258—260. god., izuzetnom u povijesti rimske imperije. Naime, nikada prije za tako kratko vrijeme nije došlo do toliko snažne diferencijacije lokalnih interesa izražene nizom regionalnih vojnih pobuna, isklicavanjem protucareva i diobom interesnih sfera. Duboka kriza koja je potresala carstvo još od 3. st. nametnula se u te dvije godine svim provincijalnim sredinama i svim strukturama antičkog administrativnog, vojnog i političkog sistema. Povod je

bio u gotovo nevjerojatnoj činjenici da je rimski car zarobljen na bojnopolju Istoka. Na taj događaj prvo su reagirale podunavske legije ubojstvom (?) Valerijana II. i podizanjem Ingenua na carski tron. Iako je ovaj događaj svojim trajanjem predstavljao više avanturu nego realnu procjenu mogućnosti Ingenuova opstanka, suprotstavljajući Galijenovom vojnom potencijalu na Zapadu i ratno stanje, već od ranije prisutno duž čitave granične linije Carstva, ustalalo je duhove svih onih snaga koje su višegodišnju strepnju od barbarskih provala vezali uz slabost carske vlasti. Za panonski prostor to je značilo još jedan, Regalijanov, prevratnički pothvat, praćen velikom provalom Roksolana 259/260. godine. Većina skupnih nalaza sjeverno od Drave, duž panonskog limesa od Comagenae (Tulln) do kâstela Luglio, nastala je u jeku ovih zbivanja.⁷

Numizmatički elementi ostave iz Bušetine: Godišnji priliv u rasponu od 180 godina (79-258.

$$\text{god.) } \frac{30 \text{ novaca}}{180 \text{ godina}} = 0,166 \text{ indeks: } 100$$

	Aur.	Den.	Ant.	Godišnji priliv	Indeks
Domicianus		3		0,09	59,78
Traianus		2			
Hadrianus		3			
Antoninus Pius					
Faustina		1			
Marcus Aurelius		1			
Septimius Severus		1			
Caracalla		2		0,17	104,76
Elagaballus		2			
Severus Alexander		1			
Maximinus Trax		2			
Gordianus III			2	0,33	200,80
Philippus I			3	0,58	349,83
Gallienus	1		5	1,16	699,66 ⁸
	1	19	10		
		30			

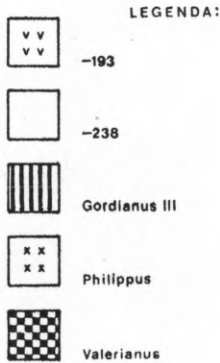
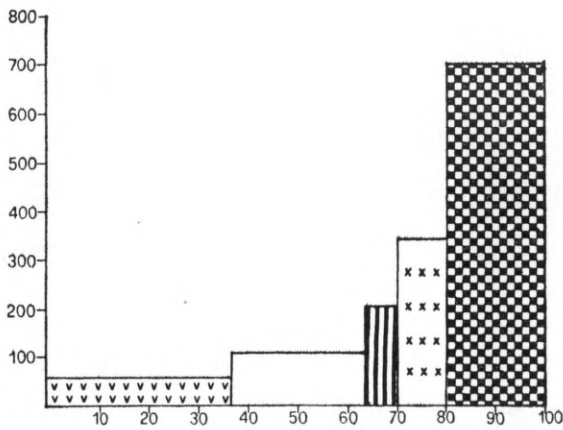
Postotni odnosi u ostavi (sl. 1.):

	komada	postotak
• 193. god.	11	36,66
• 238. god.	8	26,67
Gordianus III	2	6,67
Philippus	3	10,00
Valerianus	5	20,00
	20	100,00

K A T A L O G

Red. br. Emis.	Kovnica/Av-Rv	COH ¹	COH ²	RIC	Os. težina	Veličina	Inv. broj
R o m a							
1.	CAESAR AVG F DOMITIANVS COS V	25	51	241	↓ 2,66	18 x 17	806
2.	IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VIII IMP XXIII COS XIII CENS P P	90	246	131	↓ 3,46	19	872
3.	IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XV IMP XXII COS XVII CENS P P	101	292	190	↓ 3,27	18,5 x 18	900
4.	IMP CAES NER TRAIANO OPTIMO AVG GER DAC PARTHICO P M TR P COS VI P P, SPQR	174	277	350	↓ 2,72	19 x 17,5	1252
5.	PARTHICO P M TR P COS VI P P SPQR PRO VID	201	314	363	↓ 2,99	19 x 18	1270
6.	HADRIANVS AVG COS III P P ITALIA	286	867	307	↓ 2,75	17,5 x 18	1738
7.	IMP CAES TRAIAN HADRIANVS AVG IVSTITIA, P M TR P COS DES II	297	876	19	↓ 3,10	18,5 x 18	1741
8.	PM TR P COS III IMP T AEL HADRI ANTONINVS AVG PIVS	—	1120	80	↓ 2,88	20 x 18	1803
9.	P M TR P COS DES II	10	67	9	↓ 2,48	18 x 17,5	2001
10.	DIVA FAVSTINA AVGVSTA, Cerera	—	104	362	↓ 2,48	18 x 17,5	2487
11.	AVRELIVS CAESAR AVG P II F TR POT COS II	—	—	—	↓ 1,88	17 x 16	2723
12.	L SEPT SEV PERT AVG IMP VIII HERCVLI DEFENS	124	212	97	↓ 2,57	16,5 x 15	3263
13.	ANTONINVS PIVS AVG BRIT P M TR P XV COS III P P	134	195	193	↓ 2,80	19 x 18,5	3551
14.	PONTIF TR P VIII COS II IMP ANTONINVS PIVS AVG	252	424	83	↓ 2,67	19 x 18	3599
15.	LIBERTAS AVG, *	55	98	112	↓ 2,69	19 x 17,5	3758

Red. br. Emis.	Kovnica/Av-Rv	COH ¹	COH ²	RIC	Os. težina	Veličina	Inv. broj
16.	P M TR P III COS III P P, *	92	189	42	↑ 2,72	18,5 x 18	3783
17.	IMP C M AVR SEV ALEXAND AVG PAX AETERNA AVG	75	183	165	↓ 3,14	18 x 17,5	3944
18.	IMP MAXIMINVS PIVS AVG FIDES MILITVM	6	7	7A	↑ 2,49	19,5 x 18	4164
19.	MAXIMINVS PIVS AVG GERM FIDES MILITVM	8	9	18A	↑ 3,15	19 x 18	4167
20.	4 IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG P M TR P III COS II P P	109	253	92	↓ 4,05	22 x 21	4496
21.	5 MARS PROPVG	64	155	145	↓ 3,94	23 x 21	4440
22.	3 IMP M IVL PHILIPPVS AVG AEQVITAS AVGG	9	9	27b	↓ 3,67	22,5 x 20	4587
23.	6 IMP PHILIPPVS AVG VIRTVS AVGG, ε	110	241	10	↑ 3,54	22	4728
24.	3 IMP C P LIC GALLIENVS AVG IOVI CONSERVA	209	351	143	↑ 3,40	22,5 x 21	5472
25.	4 IMP C P LIC GALLIENVS P F AVG VICTORIA AVGG	—	—	—	↓ 3,13	18,5 x 18	5953
<i>V i m i n a c i u m</i>							
26.	5 IMP GALLIENVS P AVG SALVS AVGG	—	936	399	↑ 3,52	24 x 22	5842
27.	6 IMP GALLIENVS P F AVG GERMANICVS MAXIMVS	185	306	382	↓ 3,10	21,5 x 18,5	5444
<i>A n t i o c h i a</i>							
28.	IMP M IVL PHILIPPVS AVG AEQVITAS AVG	2	1	(240)	↑ 3,57	22 x 21	4583
29.	3 IMP C P LIC GALLIENVS AVG PACATORI ORBIS	—	714	294	↓ 3,39	23 x 20	5625
30.	4 IMP GALLIENVS P F AVG LAETITIA AVGG	254	440	441	↑ 2,44	22 x 22	5532

Sl. 1.

Kronološki raspon novca zastupljenog u ostavi iz Bušetine — Domicijan-Valerijan (Galijen) Salonina — izuzetno je velik i među ostavama nastalim 258—260. god. posebno rijedak. Slično stanje poznaju skupni nalazi Nagybereki (Szalacska III)⁹ i Szalacska I¹⁰ u Mađarskoj u kojima kronološki niz započinje novcem Tita, odnosno Galbe. Ovako velik kronološki raspon poznaju i ostave Mikre,¹¹ Targovište,¹² i Teteven II¹³ u Bugarskoj. Međutim, valja isključiti svaku mogućnost da se sličnosti sastava pojedinih ostava prida bilo kakv regionalni karakter. Naime, posve je očito da se ovdje radi o visokoj akumulaciji ranije kovanog novca, pa se ostave poput nalaza iz Bušetine treba smatrati

od ranije prikupljenom imovinom ili jednostavno ušteđevinom. To se posve jasno opaža u vrlo ravnomjernoj postotnoj zastupljenosti pojedinih vladarskih epoha prva dva stoljeća:

	komada	postotal
1. st.	3	27,27
98—138. god.	2	18,19
138—161. god.	3	27,27
161—193. god.	3	27,27
	11	100,00

Uz 36,66 posto novca kovanog do 193. god. već početkom Gordijanove ere ostava iz Bušetine akumulira novčanu masu na razinu od 63,33 posto. Malih 16,67 posto za razdoblje od 238—253. god. nastavlja se na zastupljenost novca Valerijanove ere (20 posto) kao pokazatelj udjela moneta predvalerijanovog razdoblja u platnom prometu 253—258. godine. Sličnu postotnu zastupljenost razdoblja 253—259/260. god. nalazimo u ostavama iz Podvornice (15,22 posto) i Repušnice (17,46 posto), koje se posve uklapaju u ostave karaktera sakrivene imovine. Ne treba nas čuditi da velikom kronološkom rasponu posve odgovara visok postotak denara koji u Bušetini dostiže 63,33 posto, što je vrlo slično stanju u ostavama Oberdorf (60,61 posto) i Bendorf (71,49 posto) u Austriji.

Među podunavskim ostavama Valerijanove ere ostava iz Bušetine ističe se zastupljenošću zlatnog novca cara Galijena kovanog u 4. emisiji rimske kovnice (Katalog br. 25). Naime, ostave bile one u Noriku, Gornjoj i Donjoj Panoniji, Gornjoj i Donjoj Meziji i Daciji ukoliko ne sadrže isključivo antoninijane tada u svom sastavu imaju denare ili poneku brončanu nominalu (Oberdorf, Bendorf, Felsótengelic, Szalacska IV, Olteni).¹⁴ Izuzetak, donekle, predstavlja nalaz Rábakovácsi gdje su na zlatnoj ogrlici kao ukras korištena 3 zlatnika (2 Valerijanova i 1 Valerijana II).¹⁵ Ostava iz Bušetine priključuje se onoj maloj grupi podunavskih skupnih nalaza Valerijanove ere, ne tako bogatih nakitom kao istovremeni nalazi Boults-sur-Suippes, Bourgoin, Coulanges-les-Nevers, Saint-Paul-de-Varax, Moingt, Chalains d'Uzore, Mailleraie u antičkoj Galiji,¹⁶ ali značajnih za raspoznavanje lokalnih prilika i vanjskih utjecaja na društveni i ekonomski status pojedinih kategorija stanovništva u panonskom regionu počevši od druge pol. 3. st. U panonskom prostoru, naime, za ovo razdoblje registriramo svega četiri takva nalaza: Szalacska IV,¹⁷ Balozsameggyes¹⁸ i Rábacovácsi¹⁹ u Mađarskoj i Bušetina u Hrvatskoj.

U ostavi iz Bušetine pohranjen je slijedeći nakit:

1. Zlatna naušnica (Tab. II; 32a) — zlatna žica s četvrtastom zlatnom ćelijom i umetnutim zelenim staklom, na alki privjesak od zlatne žice (završavao nesačuvanom staklenom perlom?) Vel.: 31 mm; Tež.: 1,61 gr. — AMZ inv. br. 15876a. Okrugla zlatna pločica (Tab.

II; 32b) — obrubljena granuliranom žicom, s vanjske strane ukras u obliku trokuta sastavljenog od tri granule, u sredini veća granula obrubljena granuliranom žicom. Zlatna pločica, danas odvojena od naušnice bila je, najvjerojatnije, aplicirana na žicu iznad zlatne ćelije. Vel.: 9 mm; Tež.: 0,48 gr. — AMZ inv. br. 15876b.

2. Kamej s prikazom Meduzine glave (Tab. II; 31) — oniks (ili sardoniks), glava u plavičastoj boji na crnoj podlozi. Vel.: 26 x 24 mm. — AMZ inv. br. 9222.
3. Prsten i ogrlicu (naznačenu kod Ljubića kao novovjeku) danas nije moguće identificirati. Najvjerojatnije je ipak da su u ratno ne vrijeme zagubljeni podaci i da se ovi predmeti nalaze u zbirci AMZ s oznakom »nepoznato nalazište«.

Naušnica iz Bušetine pripada velikoj porodici naušnica sa »S« karičicom za fiksiranje, različito variranih u izvedbi, s više ili manje raskošnih formi i stilističkih elemenata, poznatih u helenističkom zlatarskom krugu i otuda prenesenih u inventar zlatnog nakita carskog razdoblja 1. i 2. st., ali karakterističnog prvenstveno za drugu polovicu 2., čitavo 3. i prvog desetljeća 4. st. Primjerak iz Bušetine predstavlja nešto složeniji zlatarski rad od onih najjednostavnijih formi čija »S« karičica završava okruglom, ovalnom, pravokutnom ili višestranicom zlatnom ćelijom (Ljubljana-Karlovška cesta, Intercisa, Sisak — AMZ, Tab. II:33),²⁰ zlatnom ćelijom u obliku cvijeta s laticama (Sopiana),²¹ ovalnom ćelijom s volutnim ukrasom (Sopiana),²² redovno s umetnutim staklom ili dragim kamenom radi postizanja kolorita kombinacijom zlatne i crvene (granat, almandin), a češće zlatne i zelene boje (smaragd). Složenije su već i one forme koje ispod zlatne ćelije nose privjesak u obliku još jedne zlatne ćelije na kratkoj alki (Ribnica, Brigetio),²³ s dva privjeska obješena o donju zlatnu ćeliju²⁴ ili nešto jednostavniji oblik s dva privjeska obješena o gornju ovalnu ili četvrtastu ćeliju (Sisak — AMZ, Tab. II:34).²⁵ Iz ove grupe izrastaju naušnice sa okruglom zlatnom pločicom ukrašenom granuliranjem sa (Bušetina — Tab. II:32) ili bez zlatne ćelije (Sisak — AMZ, Tab. II:35) o koju je obješen privjesak od zlatne žice, jednostavne ili formirane u obliku spirale, s ovalnom, okruglom, četvrtastom ili prizmatičnom perlom od stakla, bisera ili dragog kamena (smaragd, granat), s grozdolikim zlatnim ukrasom ili sl. Poseban tip naušnica sa »S« karičicom za fiksiranje, karakterističan za 3. st., čine primjerci sa štitasto formiranim ukrasom okruglog (Szalacska IV, Požarevac, Balozsamegyes, Intercisa),²⁶ kvadratnog (Arčar)²⁷ ili šesterokutnog oblika (Požarevac).²⁸ Štitasti dio najčešće je ukrašen trokutastim uzorkom izvedenim kombiniranom tehnikom tiještenja i proboja kao pretečom tehnike »á jour« prakticirane od 4. st. nadalje. Složeniji oblik ove vrste naušnica predstavljaju primjerci kod kojih se ispod štitastog elementa ja-

vlja horizontalno položena pločica sa dva do četiri privjeska (Vinkovci, Surduk, Sremska Mitrovica — AMZ, Tab. II.36; III:1-2). Skupocjeniji primjerci imaju u štitastom elementu umjesto ukrasa od staklene paste ili dragog kamena (Dobri Dol kod Skoplja, »Lozni Rasadnik« kod Niša)²⁹ umetnuta gema s prikazom ljudskog lica (Čatalka),³⁰ kamej s poprsjem žene (Silstria)³¹ ili kamej s licem Meduze. Naušnice sa »S« karičicom za fiksiranje i štitastim medaljonom, u varijanti sa ili bez poprečne pločice, zastupljene su u grobnim cjelinama i ostavama nakita 3 st. Obje varijante izgleda da se pojavljuju približno istovremeno jer su rani primjerci s poprečnom pločicom datirani novcem Aleksandra Severa (»Gradina« kod Srebrenice),³² a oni bez nje novcem Karakale (Požarevac).³³ U istočnobalkanskom prostoru, kako to pokazuju bogati grobni nalazi iz Arčara i Plevna u Bugarskoj,³⁴ »Loznog rasadnika« kod Niša³⁵ i Male Kopašnice kod Leskovca³⁶ češći je oblik s poprečnom pločicom, redovno datiran u 3. st., iako nalazi iz Dobrog Dola kod Skoplja pokazuju upotrebu ovog nakitnog oblika i poč. 4. st.³⁷ Već spomenuti primjerci iz Surduka, Vinkovaca i Mitrovice (Tab. II:36; III:1-2) pripadaju ovoj nakitnoj grupi. U Mađarskoj, međutim, češće su naušnice bez poprečne pločice, bilo iz grobova u Intercisi datiranih u 3. st.,³⁸ bilo iz skupnih nalaza novca Valerijanove ere poput ostava Szalacska IV ili Balozsamegyes.³⁹

Prikaz Meduze, kao simbola apotropaičkog i šireg eshatološkog značaja, našao je svoje mjesto na nizu antičkih nadgrobnih spomenika, predmeta za svakodnevnu namjenu (drške vrča, aplikacije na pojasu, ukras na drvenim škrinjama) ili skupocjenom nakitu. Tako posebnu kategoriju među naušnicama sa »S« karičicom za fiksiranje, nađenim u istočnobalkanskom prostoru, zauzimaju primjerci iz Nišora kod Niša⁴⁰ i »Hajdučke česme« u Nišu,⁴¹ Suhindola i Varne u Bugarskoj,⁴² »Gradine« kod Srebrenice u ant. Dalmaciji,⁴³ kod kojih je u gornjem štitastom dijelu umetnut kamej s prikazom Meduze. Za dva kameja s prikazom Meduze nađena u Vinkovcima pretpostavljena je ista (ili slična) namjena.⁴⁴ U istoj funkciji vjerojatno su se nalazili kameji iz Rakovca i Kostolca koje danas čuva AMZ (Tab. III:3—4). Za nalaz iz Bušetine može se pretpostaviti slična namjena, iako bi baš taj primjerak više odgovarao ulozi privjeska na nekoj ogrlici poput privjeska s prikazom Meduze iz Arčara u Bugarskoj.⁴⁵ Jedan primjerak ogrlice s takvim privjeskom, danas u AMZ, potječe iz Sremske Mitrovice (Tab. III:5). Posve istu ukrasnu funkciju na naušnicama i ogrlicama 3. st. imaju kameji s prikazom ženskog poprsja u profilu (desno ili lijevo) i kosom oblikovanom u maniri karakterističnoj za 3. st.⁴⁶ Primjercima iz Plevna,⁴⁷ Novae,⁴⁸ Silistre⁴⁹ i Arčara⁵⁰ u Bugarskoj, Romule⁵¹ u Rumunjskoj i Intercise⁵² u Mađarskoj datiranim u prvu pol. i sred. 3. st. odgovara kamej iz Vinkovaca⁵³ (Tab. III:7), Jarka (Tab. III:6) i sličan primjerak iz Sigetvára u Mađarskoj (Tab. III: 8).

Ogrlice zastupljene u grobnim nalazima i ostavama 3. st. pokazuju značajnu transformaciju u izboru ukrasnih elemenata. Usporedba s istom vrstom nakita prva dva stoljeća Carstva naglašava u 3. st. tendenciju deprecijacije izraženu smanjivanjem količine ukrasnih elemenata izvedenih u zlatu i značajno povećanje broja perli bez obzira na to da li su od stakla, bisera, opsidijana ili dragog kamena. To je dalo poticaj inventivnijem oblikovanju zlatnih alki koje čine spoj među često gusto nanizanim perlama uz istovremeno nastojanje da se dvobojnim koloritom postigne efekt primjeren ukusu svog vremena. Ogrlice iz Kostendila,⁵⁴ Vidina,⁵⁵ Stare Zagore,⁵⁶ Arčara⁵⁷ i Nikolaeva⁵⁸ u Bugarskoj, Sopianae,⁵⁹ Intercisae,⁶⁰ Brigetia⁶¹ i Balozsamegyesa⁶². U Mađarskoj, te Gradine kod Srebrenice⁶³ i Ribnice⁶⁴ u Jugoslaviji posve odgovaraju tendencijama u zlatarskoj izvedbi i modnom ukusu 3. st. Proces pojednostavljivanja sastavnih dijelova ogrlice i napuštanje plastičnih dekorativnih elemenata, pratio je trajanje ili reafirmiranje pojedinih tipova ogrlica (Nikolaeva, Szalacska IV, Ljisićevo),⁶⁵ amforastog ukrasa za vrh igle (Szalacska IV, Balozsamegyes)⁶⁶ i još ponekog ukrasnog motiva koji je u stvarnosti predstavljao jedino bljesak onog što je u duhovnom pogledu bilo već posve nadživljeno.

Ukosnicu s vrhom izvedenim u obliku amfore poznaju ostave Szalacska IV⁶⁷ i Balozsamegyes.⁶⁸ U Bugarskoj su nalazi ove vrste ustanovljeni u bogatim grobovima 3. st. iz Arčara⁶⁹ Nalaz iz Požarevca,⁷⁰ datiran novcem Karakale kovanim u Philippolisu stavlja pojavu ukrasnog vrha igle u obliku amfore, ako ne na sam kraj 2., tada posve sigurno na početak 3. st., dok nalazi iz Mađarske datirani novcem Valerijana pokazuju njegovo trajanje i u prvim desetljećima druge pol. 3. st. Grobni nalaz iz Sopianae pripada već prvim desetljećima 4. st.⁷¹ U AMZ nalaze se dva primjerka iz Kostolca (Tab. III:9) i jedan iz Novih Banovaca (Tab. III:10).

Na zlatnom nakitu 3. st. značajno mjesto zauzima tehnički postupak izrade ukrasa — kombinacija tehnike tiještenja i proboja. Naušnice sa »S« karičicom za fiksiranje i štitastim elementom najbolji su primjer obaju tehničkih postupaka. Isto se može tvrditi i za ukrasne okvire medaljona u kojima je umetnut novac ili kamej s prikazom Meduze (Sremska Mitrovica — AMZ, Tab. III:5) ili poprse sa ženskim likom (Silistra, Intercisa).⁷² Medaljoni iz ostave Rabakovaci datirani novcem Valerijanove ere⁷³, istovremeni okvir iz Celatea Alba na Crnom Moru i groba A iz S. Pietro Incariano u Veroni⁷⁴, te nešto mlađi primjerci iz skeletnog groba u Ljubljani (Karlovška cesta)⁷⁵ i ostave iz Palerma⁷⁶ u Italiji, datirani novcem Galijena, pripadaju u reprezentativnije primjerke ove vrste. Na njima dominira ukras izveden tehnikom tiještenja trokutastog uzorka koji svoju lepršavost postiže korištenjem proboja polukružnog ili trokutastog puncom. Na

jednostavnijim naušnicama sa »S« karičicom za fiksiranje (npr.: Sisak — AMZ, Tab. II:33) koristi se jedino tehnika tiještenja trokutastim uzorkom, dok na naušnicama sa štitastim elementom broj uzoraka biva znatno raznovrsniji, a ogleda se u izboru trokutastog, kružnog ili polukružnog motiva, motiva u obliku polumjeseca ili omege i sl. (Tab. II:36; III:1-2).

Pojedini ukrasni motivi prstenja s formom karakterističnom za 3. st. počinju se u pannonskom i balkanskom prostoru javljati tek oko sredine i u drugoj pol. 3. st. Tu u prvom redu mislimo na one primjerke koji kao ukras nose prikaz dvije ruke ili predstavu muškarca i žene u stavu dextrarum iunctio. Iako u obje spomenute varijante ima čitav niz podvarijanata, poput prikaza vaze poduprte dvjema rukama (Reggiano),⁷⁷ roga obilja iznad dvije ruke (Pompeji),⁷⁸ kaduceja iznad dvije ruke sa⁷⁹ ili bez oznake S-C,⁸⁰ dvije ruke koje drže granu (Rim),⁸¹ prikaza dvije ruke i posvetnog natpisa (Reinheim),⁸² njihova forma karakteristična je za 1-2. st. U 3. st. ne samo da prstenje doživljava transformaciju oblika već je i osnovni ukrasni motiv u pravilu smješten u okvir sačinjen od bolje ili lošije granulirane žice s namjerom da se stvori dojam medaljona. U pojedinim slučajevima takvo prstenje i motiv dextrarum iunctio traje ili biva u upotrebi još dobrih 100 godina (Podujevo, Bijeljina).⁸³ Motiv dvije ruke u stavu dextrarum iunctio predstavljen je često i na serijama carskog novca poč. 1. do pred sam kraj 3. st. Međutim, u prva dva stoljeća, praktički od Augusta do Komoda (Tab. III:16) prikaz dvije ruke rijetko se javlja sam, jer je u ikonografskom pogledu dopunjen prikazom kaduceja, kaduceja i palme, roga obilja, legionarskog orla, legionarske zastave, itd. Legenda koja gotovo u pravilu prati ikonografski prikaz ove vrste glorificira ulogu vojske (CONCORDIA i FIDES EXERCITIVM ili MILITVM). Iz prikaza ruku u stavu dextrarum iunctio, od Pupijana i Balbina nadalje (Tab. III:17) biva uklonjen svaki drugi dodatak. Takav trend nastavlja se na novcu Herenija Etruska i Hostilijana sredinom 3. st., te Galijena, Marija i Karauzija u drugoj pol. 3. st. Poslije toga dextrarum iunctio nestaje s reversnog prikaza carskog novca.

Iz Ribnice potječe jedan primjerak prstena s ukrasnim motivom dextrarum iunctio datiran novcem Aurelijana.⁸⁴ U zbirci AMZ nalaze se još četiri primjerka: jedan iz Siska (Tab. III:11), jedan iz Donjih Petrovaca kod Rume⁸⁵ (Tab. III:12), jedan nađen kod Kleštenice nedaleko Sremske Mitrovice (Tab. III:13) i jedan bez podataka o nalazu (Tab. III:14). Najzanimljiviji će, svakako, biti prsten s prikazom muškarca i žene u stavu dextrarum iunctio, nađen najvjerojatnije u Bosni (Tab. III:15). Izrađen od granulirane žice posve odgovara tehničkom postupku pri izradi prstena nađenog u Anhalu u Bugarskoj,⁸⁶ iako se ovaj po ukrasnom motivu svrstava uz četiri ranije spomenuta primjerka, kojima još kao uzgred navodimo paralele iz Bagnola i Ponze u Italiji,⁸⁷ Saalburga u Njemačkoj,⁸⁸ Pra-

hova i Bijeljine u Jugoslaviji,⁸⁹ te prsten s natpisom LVCILIA TENET s nepoznatog lokaliteta u Mađarskoj⁹⁰. Alku od filigrane žice, ali s umetkom od topaza ili staklene paste na glavi prstena, imaju tri primjerka iz Intercise⁹¹.

Popis predmeta na Tab. II:33-36 i III:1-17:

1. Zlatna naušnica (Tab. II:33) — karičica završava zlatnom ćelijom s umetnutim staklom (nesaćuvano): okvir ćelije (prom.: 11 mm) ukrašen tiještenim »V« uzorkom.
Vel.: 24 mm; Tež.: 1,92 gr. — AMZ inv. br. 9206.
SISAK
2. Zlatna naušnica (Tab. II:34) — karičica završava četvrstastom zlatnom ćelijom i umetnutom četvrtastom smaragdnom perlom (Vel.: 7 mm); okvir ćelije ukrašen tiještenim okomitim linijama; na ćeliji obješena dva privjeska s po jednom jajolikom granatnom perlom.
Vel.: 28 mm; Tež.: 1,80 gr. — AMZ inv. br. 9203.
SISAK
3. Zlatna naušnica (Tab. II:35) — karičica završava okruglom zlatnom pločicom uokvirenom pseudogranuliranom žicom (prom.: 7 mm); središnji ukras čini krug od pseudogranulirane žice; ispod pločice privjesak od zlatne žice s bisernom perlom.
Vel.: 28 mm; Tež.: 0,98 gr. — AMZ inv. br. 9191.
SISAK
4. Zlatna naušnica (Tab. II:36) — karičica završava okruglim štitastim elementom (prom.: 20 mm); ukras u vidu polumjeseca i trokuta izveden tehnikom proboja; u sredini štita umetnuta prizmatična perla od zelenog stakla; poprečna pločica trapezoidnog oblika spojena sa štitastim elementom; na poprečnoj pločici sačuvana alka za jedan privjesak.
Vel.: 35 mm; Tež.: 3,92 gr. — AMZ inv. br. 9175.
VINKOVCI
5. Zlatna naušnica (Tab. III:1) — karičica završava štitastim elementom ukrašenim tiještenjem »V« uzorka i tehnikom proboja polumjesečastog i srcolikog uzorka; središnji ukras činila je perla od stakla ili smaragda (nesaćuvano); na poprečnoj pločici sačuvana alka za jedan od vjerojatno tri privjeska.
Vel.: 25 mm; Tež.: 3,84 gr. — AMZ inv. br. 9174.
SURDUK (M. Lepšanović, kup. 1910. g.)
6. Zlatna naušnica (Tab. III:2) — karičica završava okruglim štitastim elementom (prom.: 28 mm) ukrašenim probojem polumjesečastog i trokutastog uzorka; na polukružnoj poprečnoj pločici sačuvane alke za četiri privjeska; jedini sačuvan privjesak ima kalotastu ćeliju (ukrasni uložak nesaćuvan); pri dnu privjeska sitna biserna perla.
Vel.: 47 mm; Tež.: 10,35 gr. — AMZ inv. br. 9176.
SREMSKA MITROVICA (Ratarska ul. 1103, kod kuće A. Perkovića — rimski grob — kup. 1913. god.)
7. Kamej, oniks ili sardoniks (Tab. III:3) — prikaz Meduze u plavičastobijeloj boji na crnoj podlozi.
Vel.: 18 x 16 mm. — AMZ inv. br. 15870.
RAKOVAC (brdo Stručica, vinograd Lj. Sedlačka iz Novog Sada, kup. 1909. god.)
8. Kamej, oniks ili sardoniks (Tab. III:4) — prikaz Meduze u plavičastobijeloj boji na crnoj podlozi.
Vel.: 15 x 13 mm. — AMZ inv. br. 15871.
KOSTOLAC (S. Trojanović iz Beograda, kup. 1914. god.)
9. Kamej, oniks ili sardoniks (Tab. III:5) — prikaz Meduze u plavičastobijeloj boji na crnoj podlozi; umetnut u okvir od zlatnog lima ukrašenog tiještenim »V« uzorkom; ukrasni element ogrlice.
Vel.: 15 mm. (Vel. okvira: 20 mm). — AMZ inv. br. 9105.
SREMSKA MITROVICA (Ratarska ul. 1103, podrum A. Perkovića — rimski grob — kup. 1913. god.)
10. Kamej, oniks ili sardoniks (Tab. III:6) — žensko poprsje na lijevo u plavičastobijeloj boji na crnoj podlozi.
Vel.: 20 x 13 mm. — AMZ inv. br. 15872.
JARAK (J. Kritovac, zamjena 1913. god.)
11. Kamej, oniks ili sardoniks (Tab. III:7) — žensko poprsje na lijevo u plavičastobijeloj boji na crnoj podlozi.
Vel.: 20 x 12 mm. — AMZ inv. br. 15873.
VINKOVCI (zbirka J. Brunšmida, 1899. god.)
12. Kamej, oniks ili sardoniks (Tab. III:8) — žensko poprsje na desno u plavičastobijeloj boji na crnoj podlozi.
Vel.: 22 x 12 mm. — AMZ inv. br. 15874.
SIGETVAR, Mađarska (K. Pruck, trgovac u Vinkovcima, kup. 1902. god.)
13. Par zlatnih ukosnica s vrhom u obliku amfore (Tab. III:9a-b) — zlatni lim ukrašen tiještenjem i iskucavanjem; u donjem dijelu tragovi brončane igle; drugi primjerak oštećen.
a) Vel.: 27,5 mm; Tež.: 2,38 gr. — AMZ inv. br. 9180a.
b) Vel.: 21 mm; Tež.: 1,39 gr. — AMZ inv. br. 9180b.
KOSTOLAC (S. Trojanović iz Beograda, kup. 1914. god.)
14. Zlatna ukosnica s vrhom u obliku amfore (Tab. III:10) — zlatni lim ukrašen tiještenjem i iskucavanjem; ručke amfore spajaju se u dršku ukrašenu prizmatičnom smaragdnom perlom; jedva primjetljivi tragovi brončanog nastavka igle.

Tab. I

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

Tab. II

21

22

23

24

25

26

27

28

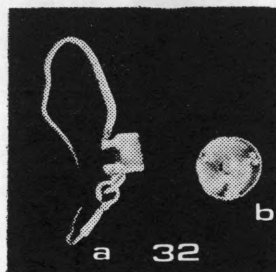
29

30

31

a 32

b

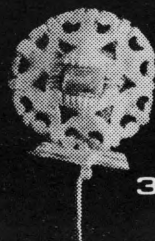
33

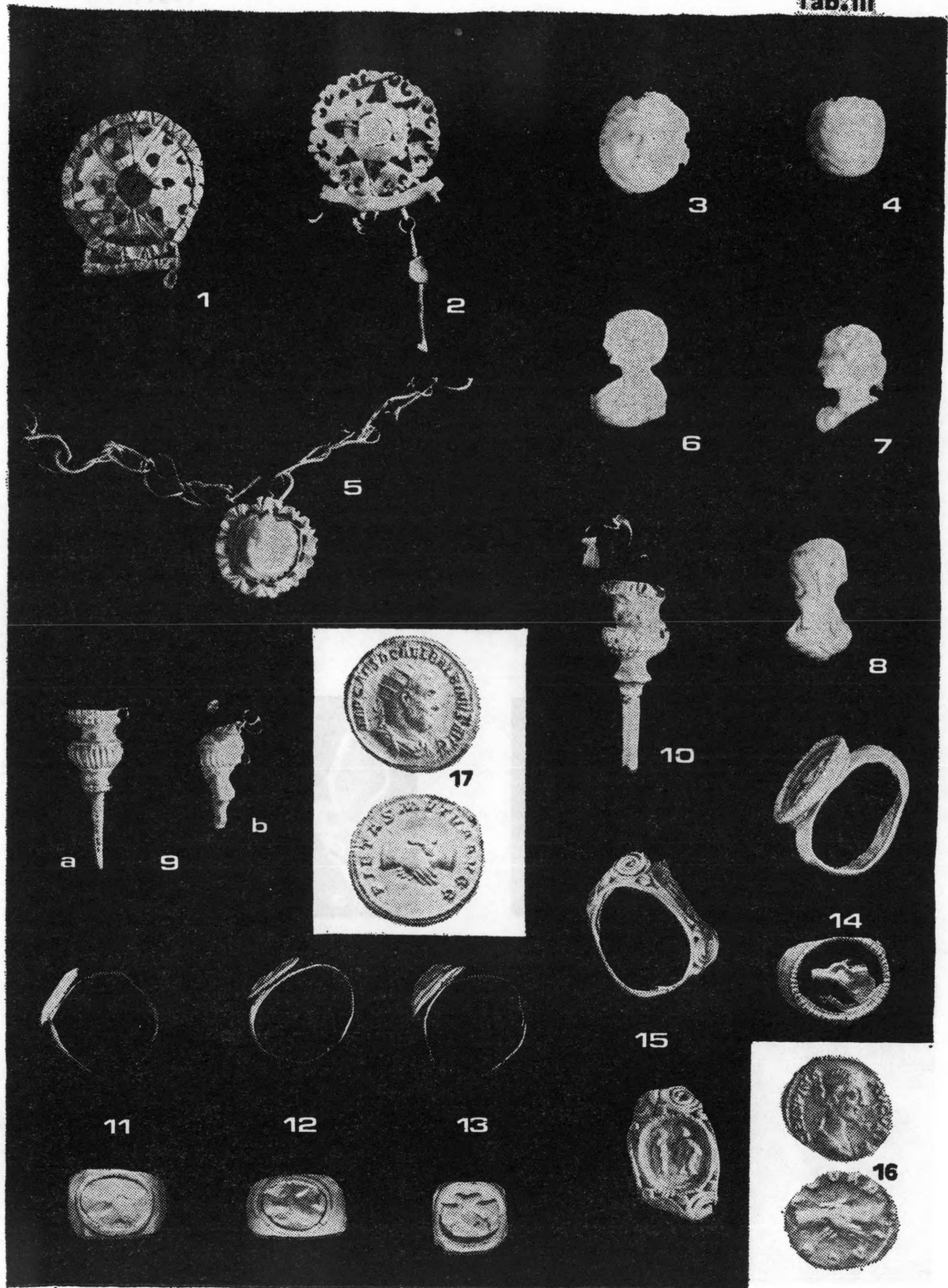
34

35

36

- Vel.: 33 mm; Tež.: 2,87 gr. — AMZ inv. br. 9179.
NOVI BANOVC (Gj. Griesbach iz Sremske Mitrovice, kup. 1905. god.)
15. Zlatni prsten (Tab. III:11) — okrugla limena karičica trokutasto se širi prema glavi prstena; na ovalnoj pločici glave prstena reljefni prikaz dextrarum iunctio u okviru od pseudogranulirane žice.
Vel.: 18 mm; Tež.: 5,38 gr. — AMZ inv. br. 9143.
SISAK (jaružanje 1912. god.)
16. Zlatni prsten (Tab. III:12) — elipsoidna limena karičica trokutasto se širi prema glavi prstena; na ovalnoj pločici glave prstena reljefni prikaz dextrarum iunctio u okviru od pseudogranulirane žice.
Vel.: 18 x 16 mm Tež.: 5,70 gr. — AMZ inv. br. 9130.
DONJI PETROVCI (Fr. Seć, nadinžinir u Sremskoj Mitrovici, dar 1900. god.)
17. Zlatni prsten (Tab. III:13) — okrugla (deformirana od pritiska i na jednom mjestu prelomljena) limena karičica trokutasto se širi prema glavi prstena; u okrugloj pločici glave prstena reljefni prikaz dextrarum iunctio u okviru od pseudogranulirane žice.
Vel.: 21 x 18 mm; Tež.: 4,05 gr. — AMZ inv. br. 15875.
Nalazište nepoznato.
18. Zlatni prsten (Tab. III:14) — masivna lijevana karika prstena trokutasto se širi prema glavi; u elipsoidnom okviru od krupnije pseudogranulirane žice reljefni prikaz dextrarum iunctio.
Vel.: 24 x 16 mm; Tež.: 10,34 gr. — AMZ inv. br. 9162.
KLEŠTENICA, kod Sremske Mitrovice (Gj. Griesbach iz Mitrovice, kup. 1903. god.)
19. Zlatni prsten (Tab. III:15) — od granulirane žice; po dvije spiralne volute ukrašene s po tri krupnije granule uokviruju reljefni prikaz muškarca i žene u stavu dextrarum iunctio.
Vel.: 25 x 22 mm; Tež. 8,20 gr. — AMZ inv. br. 9150.
Nalazište nepoznato (BOSNA?, B. Petrić iz Sarajeva)
20. Denar Kripine (Tab. III:16) — COH² 8.
Vel.: 18 x 16 mm; Tež. 2,80 gr; Os: ↓
Nalazište nepoznato (Vl. Stenzel, kapetan, kup. 1917. god.)
21. Antoninijan Balbina (Tab. III:17) — COH² 17.
Vel.: 22 x 21,5 mm; Tež.: 5,27 gr.; Os: ↓
Nalazište nepoznato (zbirka L. Ilića).

Bilješke

- ¹ I. Mirnik, Coin Hoards in Yugoslavia, British Archeological Reports 95, Oxford 1981, br.: 44, 60, 64, 65.
- ² o. c., br.: 150, 159 = 246, 203, 205, 206, 245.
- ³ J. Arneht, Die antiken Gold- und Silber-Monumente des k.k. Münz- und Antiken-Cabinetes in Wien, Wien 1850, 35, 55—58, Tab. XI, 201, 206, 208; XVIII, 1—8.
- ⁴ S. Ljubić, Popis arkeološkog odjela Nar. Zem. Muzeja u Zagrebu, Odsjek II, Svezak I — Numismatička sbirka od najstarije dobe do cara Dioklecijana, Zagreb 1890. — U Ljubićevom »Popisu« s oznakom nalaza iz Virovitice novac je registriran prema vladarima pod sljedećim rednim brojevima: Domicijan — 10, 60, 77; Trajan — 48, 56; Hadrijan — 100, 101, 125; Antonin Pije — 16; Faustina — 32; Marko Aurelije — 63; Septimije Sever — 19; Karakala — 13, 27; Elagabal — 17, 28; Aleksandar Sever — 39; Maksimin Tračanim — 1, 2; Gordijan III — 31, 54; Filip I — 3, 52; Filip II — 2; Galijen — 62, 68, 85, 109, 160, 184. — U inventarskoj knjizi AMZ J. Brunšmid za denar Marka Aurelija (Ljubić, br.: 63) donosi drugačiji podatak i novac — Vidi ovdje Katalog br. 11, Tab. I, 11.
- ⁵ J. Fitz, NK LXII-LXIII, 1963-1964, 19-24; Isti, Ingenuus et Régalien, Coll. Latomus LXXXI, 1966, 28-31; Isti, Der Geldumlauf der römischen Provinzen in Donaugebiet Mitte des 3. Jahrhunderts, Budapest-Köln 1978, 680-684.
- ⁶ Za podatke o spomenutim skupnim nalazima koristimo naš rad pod naslovom: »Ostave antoninijana Galijenova vremena u međurječju Save i Drave«.
- ⁷ Za popis ostava u Austriji i Mađarskoj — G. Dembski, NZ 91, 1977, 29-36, 56; K. B. Sey, NK LXX-LXXI, 1971-1972, 3-8.
- ⁸ Valerijanova era: 62 mj. = kvocijent 5,116.
- ⁹ O. Göhl, NK VII, 1908, 119.
- ¹⁰ o. c. 122; J. Fitz, o. c. 197.
- ¹¹ T. Gerasimov, BIAB 26, 1963, 260; J. Fitz, o. c., 215.
- ¹² T. Gerasimov, BIAB 23, 1959, 360; J. Fitz, o. c., 219.
- ¹³ T. Gerasimov, o. c. (bilj. 11), 216; J. Fitz, o. c. 223.
- ¹⁴ Oberdorf — W. Modrijan, Schild v. Steier 10, 1962, 9-18; Bendorf — W. Kubitschek, JA 3. 1903, 231-234; Felsőtengelic — M. Albekker — K. B. Sey, NK LXVIII-LXIX, 1969-1970, 13-23; Szalacska IV — R. M. Alföldy, NK L-LI, 1951-1952, 7-19; Olteni — B. Mitrea, SCN 5, 1971, 115-143.
- ¹⁵ R. M. Alföldy, FA VI, 1954, 62-73, Tab. XVI-XVIII.
- ¹⁶ A. Blanchet, Les Trésors de monnaies et les invasions germanique en Gaul, Paris 1900, br.: 135, 155, 167, 312, 318, 319, 388; H. Koethe, BRGK 32, 1942, 209-211.
- ¹⁷ Ostave nakita i novca nađene su na međusobnoj udaljenosti od metar i po — K. Derany, AE XXXI, 1911, 311-317; R. M. Alföldy, o. c. (bilj. 14), 7-19.
- ¹⁸ K. B. Sey-M. Károly-T. Szentléleky, AE 98, 1971, 190-204.
- ¹⁹ Vidi ovdje bilj. 15.
- ²⁰ Karlovska cesta — J. Mal. GMDS VII-VIII, 1926-1927, 28-29, sl. 8; Intercisa — Intercisa II, Taf. LXXIX:1, 2-3.
- ²¹ F. Fülöp, Roman Cemeteries in the Territory of Pécs (Sopiana), Fontes archaeologici Hungariae, Budapest 1977, 57, Pl. 37:3a-b.
- ²² o. c., 57, Pl. 37:1a-b. — jednostavne naušnice sa »S« karičicom za fiksiranje nalazimo i u grobnim cjelinama 4. st. ali s nešto drugačijim spojem karičice i zlatne čelije — o. c., 50, Pl. 38, 1a-b.
- ²³ Ribnica — S. Petru, Dolenjski zbornik 1, 1962, 224-225, sl. 2:7; Ista, Razprave SAZU VI, 1969, 26, 37, Tab. 20:7; Brigetio — E. B. Thomas, Archaeologische Funde in Ungarn, Budapest 1956, 242-243.
- ²⁴ H. Hoffman-V. von Claer, Antiker Gold- und Silberschmuck, Hamburg 1968, 143, br.:92; R. Zahn, Ausstelung von Schmuckarbeiten aus Edelmetall aus den Staatlichen Museen zu Berlin, Berlin 1932, 66, br.: 49a-b.
- ²⁵ Objavu zlatnog nakita prikupljenog u zbirci AMZ priprema autor u radu pod naslovom: »Zlatni nakit Arheološkog muzeja u Zagrebu«.
- ²⁶ Szalacska IV — K. Dernay, o. c. (bilj. 17), 313, Tab. I:2-5; Požarevac — F. Pulszky, AE V, 1885, 197, br.: 11-15; Baloszameggyes — K. B. Sey-M. Karolyi-T. Szentléleky, o. c. (bilj. 18), 191, Fig. 1:4; Intercisa — Intercisa II, Taf. LXXIX:2-3, br.: 60-62.
- ²⁷ B. Filov, IBAD IV, 1914, 39, sl. 13.
- ²⁸ F. Pulszky, o. c. (bilj. 26), 197, br.: 18.

- ²⁹ Dobri dol — D. Vučković-Todorović, *Starinar* VII-VIII, 1957-1958, 296, sl. 11; *Lozni rasadnik* — R. Ajdić, *Niški zbornik* 1, 41; A. Jovanović, *Nakit u rimskoj Dardaniji*, *Dissertationes et Monographiae* XXI, Beograd 1987, 38, sl. 60.
- ³⁰ D. Nikolov-H. Bukliev, *Arheologija* IX/1, 1967, 28-29, sl. 17d.
- ³¹ A. Dimitrova, *Arheologija* XI, 2, 1969, 47, sl. 7a-b.
- ³² C. Patsch, *WMBH* XII, 1912, 150, sl. 92.
- ³³ F. Pulszky, o. c. (bilj. 26), 197-198.
- ³⁴ Arčar — B. Filov, o. c. (bilj. 27), 38-39, sl. 12-13. Plevan — T. Kovačeva, *Arheologija* XV/2, 1973, 51, sl. 4.
- ³⁵ Vidi ovdje bilj. 29a.
- ³⁶ A. Jovanović, o. c. (bilj. 29), 39, br.: 3.
- ³⁷ Vidi ovdje bilj. 29.
- ³⁸ *Intercisa II*, Taf. LXXIX: 1-3, 5, 7, 10.
- ³⁹ Vidi ovdje bilj. 17 i 18.
- ⁴⁰ A. Jovanović, o. c. (bilj. 29), 39, sl. 61.
- ⁴¹ o. c., 39, sl. 62.
- ⁴² Suhindol — B. Filov, *IBAD* V, 1915, 226, sl. 159; Varna — G. Tončeva, *IBAI* XV, 1964, sl. 9.
- ⁴³ Vidi ovdje bilj. 32.
- ⁴⁴ Jedan primjerak kameja s prikazom Meduze spominje M. Smalcelj, *OA* VI, 1966, 41-42, sl. 2. — S. Dimitrijević govori o postojanju još jednog koji sada u paru mogu biti u funkciji ukrasnog elementa naušnice — *Corolla Memoriae Iosepho Brunšmid dedicata*, Vinkovci 1979, 180, Tab. 28:4.
- ⁴⁵ B. Filov, o. c. (bilj. 27), 283-284, sl. 255.
- ⁴⁶ K. Wensel, *AA* 61/62, 1946-1947, 62-68.
- ⁴⁷ T. Kovačeva, o. c. (bilj. 34), 50-51, sl. 2.
- ⁴⁸ A. Dimitrova, o. c. (bilj. 31), 46-47, sl. 3-5.
- ⁴⁹ o. c., 47-48, sl. 6-7.
- ⁵⁰ T. Kovačeva, o. c. (bilj. 34), 51, bilj. 7.
- ⁵¹ D. Tudor, *Apulum* VI, 1960, 209, Fig. 1.
- ⁵² E. B. Vágó, *Alba Regia* XI, 1970 (1971), Tab. LIII:4.
- ⁵³ J. Brunšmid, *VHAD* n. s. VI, 1902, 102-103, sl. 94, 1.
- ⁵⁴ Lj. Ruseva-Slokovska, *Arheologija* VII/4, 1965, 44-45, sl. 3.
- ⁵⁵ D. Džonova, *Arheologija* IV/3, 1962, 30-37, sl. 3.
- ⁵⁶ B. Filov, o. c. (bilj. 27), 33, sl. 8.
- ⁵⁷ o. c., 37, Tab. V:3.
- ⁵⁸ o. c., 6-7, Tab. II:4; III:3.
- ⁵⁹ F. Fülepp, o. c. (bilj. 21), 57, Pl. 37:7-8.
- ⁶⁰ E. B. Vágó-I. Bona, *Die Gräberfelder von Intercisa, der spätromische Südostfriedhof*, Budapest 1976, 27, Taf. 5:5; Taf. XXIX:1.
- ⁶¹ L. Barkoczi, *KMMK* 1, 1968, 87, Taf. VIII:1.
- ⁶² K. B. Sey-M. Káraly-T. Szentléleky, o. c. (bilj. 18), 191, sl. 1:1.
- ⁶³ C. Patsch, o. c. (bilj. 32), 150, sl. 92.
- ⁶⁴ S. Petru, *Dolenjski zbornik* 1, 1961, 225, br.:6; *Ista, Razprave SAZU* VI, 1969, Tab. 20:6.
- ⁶⁵ Za ogrlice iz Nikolaeva i Ljisičeva — B. Filov, o. c. (bilj. 27), 32, sl. 7, Tab. III:2. — Za ogrlice iz ostave Szalacska IV — K. Darnay, o. c. (bilj. 17), 313, Tab. 1:1.
- ⁶⁶ Vidi ovdje bilj. 17 i 18.
- ⁶⁷ K. Darnay, o. c. (bilj. 17), 313, Tab. I:6-10.
- ⁶⁸ K. B. Sey-M. Karaly-T. Szentleleky, o. c. (bilj. 18), sl. 1:6-7; 2.
- ⁶⁹ B. Filov, o. c. (bilj. 27), 39, sl. 13.
- ⁷⁰ F. Pulszky, o. c. (bilj. 26), 197, sl. 10.
- ⁷¹ F. Fülepp, o. c. (bilj. 21), 50, Pl. 38:3. — fragmentirani primjerak potječe iz groba 275.
- ⁷² A. Dimitrova, o. c. (bilj. 31), 44, sl. 7a-b; E. B. Vágó-I. Bona, o. c. (bilj. 60), 193, Tab. XXIII: XXIV, 1-3. Za primjerak s nepoznatog nalazišta u Mađarskoj — E. B. Thomas, o. c. (bilj. 23), 242-243.
- ⁷³ R. M. Alföldy, o. c. (bilj. 15), 62-73, Tab. XVI: 1-2 i XVIII:1-3.
- ⁷⁴ H. Hoffman-V. vonClaer, o. c. (bilj. 24), 85, br.: 56 — kao adekvatni ukrasni element za ovu vrstu ogrlice vidi: o. c., 66-67, br.: 43. U Staroj Zagori u Bugarskoj ustanovljen je sličan primjerak — Za nalaz u Veroni: L. Deschi, B. Filov, o. c. (bilj. 27), 33, sl. 8; *Aquileia nostra* XLV—XLVI, A. Alföldy, *NK* XXV, 1926, sl. na str. 78, 1974-1975, 454, sig. 3-4;
- ⁷⁵ J. Mal, o. c. (bilj. 20), 29, sl. 8.
- ⁷⁶ *Ori e argenti dell'Emilia antica*, Bologna 1958, 67, br.: 136, sl. 45.
- ⁷⁷ o. c., 64, br.: 129.
- ⁷⁸ R. Siviero, *Gli ori e le ambre del Museo Nazionale di Napoli*, Roma, 1954, 86, br.: 352, Tav. 220b.
- ⁷⁹ o. c. 87, br.: 353.
- ⁸⁰ o. c., 102, br.: 440, Tav. 232.
- ⁸¹ G. Becatti, *Oreficerie antiche dalla minoiche alla barbariche*, Roma 1955, 117, 215, br.: 515a-b, Tav. CXLV.
- ⁸² F. Hankel, *Die römische Fingerringe der Rheinlande und der benachbarten Gebiete*, Berlin, 1913, 13-14, Taf. V, 87 a-c; 15 .sl. 17. Isti ikonografski sadržaj poznat je i na brončanom prstenju — o. c., 83, br.: 883-885, Taf. XXXIII.
- ⁸³ A. Jovanović, o. c. (bilj. 29), 17 i bilj. 79 i 81.
- ⁸⁴ S. Petru, *Dolenjski zbornik* 1, 1961, 224, sl. 2, 7; *Ista, Razprave SAZU* VI, 1969, Tab. 20:7.
- ⁸⁵ J. Brunšmid, *VHAD* n. s. V, 1901, 150.
- ⁸⁶ B. Filov, *IBAD* VII, 1919-1920, 151, sl. 113.
- ⁸⁷ *Ori e argenti dell' Emilia antica*, Bologna 1958, 64, br.: 128; R. Siviero, o. c. (bilj. 78), 115, br.: 517, Tav. 240—241.
- ⁸⁸ F. Hankel, o. c. (bilj. 82), 143, br.: 1569, Fig. 94.
- ⁸⁹ N. Vulić, *Spomenik XCVIII, 1941-1948*, 158, br.: 329; *Katalog nakita BiH, Sarajevo* 1968, br.: 141.
- ⁹⁰ E. Tóth, *FA* XXX, 1979, 176, br. 18; Abb. 11:18.
- ⁹¹ *Intercisa II*: 414-415, br.: 2, 38, 39; tab. LXXVII, 18; LXXVIII, 1-2; *Cetvrti primjerak ima limenu alku s apliciranim ukrasom izrađenim od filigrane žice* — o. c. 415, br. 4; tab. LXXVIII, 3.

GESAMT MÜNZ- UND SCHMUCKFUND 3. Jhr. aus BUŠETINA bei VIROVITICA

Im Jahre 1873 unweit vom Dorf Bušetina (Gemeinde Virovitica, SR Kroatien) wurden die Gold- und Silberfunde (Denari und Antoniani) wie auch Goldschmuck gefunden. Das Geld wurde in einem Gefäß, vermutlich im Rahmen einer Antikbau gefunden. Es war 30 von über 200 im Moment des gemachten Fundes Stück Geld bewahrt. (Tab. I., 1-20, II, 21-30). In Rom geprägtes Geld ist weit am zahlreichsten (83,33%), während Viminacium (erst ab Valerian-Zeitrechnung) und Antiochia (seit Filip-Zeitrechnung) 6,67% gehört, bzw. 10% des bewahrten Geldes. Der Fund beginnt mit im Jahre 79 geprägtem Denar von Domicianus und beendet mit Antonianer von Gallixen us der 4. Antiochia (LAETITIA AVGG — RIC, 441) und der 6. Viminacium Emission (GERMANICVS MAXIMVS-RIC, 382). Bez. der Funddatierung ist auf jeden Fall der zweite wichtiger, weil dieser der letzten Emission des Münzantes in Viminacium gehört, dessen Produktion ab Beginn des Jahres 257 bis Mitte 258 dauerte 5. Im Zwischenstromland der Save und der Drau im gleichen Zeitabschnitt sind nur zwei Gesamtfunde: der Fund aus Otrovaneč bei Pitomača und der Fund Garčin II. bei Slavonški Brod, während im J. 259/260 gemachte Funde aus Podvornica und Kurilovec bei Velika Gorica, Repušnica bei Kutina, weil noch ein Fund unsicher ist («ex. coll. Ivanac»).⁶ Chronologisch

gesehen ist das Geldausmass aus dem Fund in Bušetina ausnahmsweise gross und zwischen den im J. 258-260 gemachten Funde besonders selten. (siehe S.14 und Abb.1). Ähnlichen Zustand haben die Gesamtfunde Nagybereki (Szalacska III.)⁹ und Szalacska I.¹⁰ in Ungarn, in welchen die Chronologie mit dem Geld von Titus, bzw. Galba beginnt. Solch ein grosses chronologisches Ausmass ist in Funden Mikre,¹¹ Targovište,¹² und Teteven II¹³ in Bulgarien zu finden. Doch ist jede Möglichkeit sich den Ähnlichkeiten in Zusammensetzungen der einzelnen Funde je einen regionalen Charakter hinzufügen, auszuschliessen. Eigentlich, es ist ganz offenbar, dass es sich hier um eine hohe Akkumulation früher geprägten Geldes handelt und so sind die Funde wie diese in Bušetina als schon von früher angehäuften Vermögen anzusehen oder ist das einfache Ersparung. 63,33% von Denaren aus Bušetina ähnelt sehr den Funden Oberdorf (60, 61) und Bendorf (71,49%) in Österreich.

Der Fund in Bušetina enthielt den nächsten Schmuck: goldenes Ohrgehänge (Tab. II., 32a-b), Kamee mit Medusa-Darstellung (Tab. II, 31),

einen Ring und eine Halskette (nicht aufbewahrt). Die beigelegten Gegenstände besitzen einen guten Auswahl der Analogien in donauländischen Funden der ersten und zweiten Hälfte des 3. Jhrs. Mittlerweile bleibt die Funktion der Kamee mit der Darstellung von Meduse unerklärlich, weil ein ähnliches Element als Anhänger am Halsband⁶⁵ wie auch als Zierde am Ohrgehänge⁶⁷⁻⁶⁹ benutzt wurde. Im weiteren Text summierte der Autor die gebräuchlichsten Zierelemente und Goldschmuckformen des 3. Jhrs. (Ohrgehänge mit dem Kettenring in Form »S« zum Fixieren,³⁰⁻³⁹ Halsketten verschiedener Form,⁶⁴⁻⁶⁶ Haarnadel mit der Spitze in Amphora-Form,⁶⁷⁻⁷¹ schmückende Halsketten- und Ohrgehängebeläge mit »V« mittels der kombinierten Pressen- und Durchstoss-Technik durchgeführtem Motiv,⁷²⁻⁷⁵ Ringe mit »Dextrarum iunctio« Motiv⁸⁴⁻⁸¹). Als Vergleichungsmaterial wurde bis zur Zeit nicht publiziertes Material aus der Sammlung des Archäologischen Museums in Zagreb benutzt (siehe Verzeichnis auf Seite 15-19, Tab. II, 33; 33, 17).

(Übersetzung: Marijana MAĐERIC)